

Muhamed Nametak

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

PRIVILEGOVANA ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU 1914–1918.

Abstrakt: U članku autor razmatra djelatnost Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu za vrijeme Prvog svjetskog rata. Centralni dio ovog rada analizira promjene koje su za tu najznačajniju finansijsku instituciju u zemlji nastale izbijanjem do tada najvećeg sukoba u historiji čovječanstva. Na osnovu arhivskih dokumenata i literature dolazi se do zaključka da je tok rata pružao prilike za dalji razvoj, ali i da je nanio dalekosežnu štetu poslovima banke. Konačno, njegovi rezultati značili su preokret u djelatnosti tog novčanog zavoda i početak novog razdoblja u njegovom razvoju.

Ključne riječi: Privilegovana zemaljska banka, Prvi svjetski rat, ratni zajmovi, ratni napor, otkup kmetova, ekspanzija poslovanja.

Abstract: The author in the paper examines the activities of the Privileged Land Bank of Bosnia and Herzegovina during World War I. The main part of this paper is focused on the analysis of changes which were brought upon the most significant financial institution in the country by the outbreak of the largest conflict in human history. Based on archival documents and literature, it can be concluded that the course of the war provided for opportunities for further development, but also caused far-reaching damage to operations of the bank. Ultimately, its outcome has marked a turning point in the activities of this monetary institution and the beginning of a new era in its development.

Keywords: *Privileged Land Bank, World War I, war loans, war efforts, redemption payments, expansion of activities.*

Osnovni zadatak ovog rada je da ispita kako se najveća bosanskohercegovačka banka snašla u ratnim dešavanjima i kakve je posljedice po njezin razvoj on ostavio. Rad je pisan na osnovu arhivskih dokumenata fonda Zemaljske banke u Arhivu Bosne i Hercegovine. Pri korištenju literature prednost je data stranoj literaturi jer se ulozi finansija u Prvom svjetskom ratu do sada kod nas nije davala potrebna pažnja. Pri istraživanju teme sagledani su i analizirani važni događaji iz rata koji su imali utjecaja na trenutno i buduće poslovanje banke.

Prvi svjetski rat je u današnjoj historiografiji poznat kao prvi rat *materijala*. On se po količini razaranja, tehničkim inovacijama i broju ljudi direktno uključenih u njegov tok razlikovao od svih dotadašnjih ratova. Sredinom devetnaestog stoljeća jedna vojna jedinica je imala svega 20–25% opreme jedinice koja se borila u Prvom svjetskom ratu. Samim tim, centralno pitanje u svim zemljama učesnicama rata bilo je kako prikupiti sredstva za vođenje dugotrajnog rata. Logično je da su ključnu ulogu u tome imale banke, bez čijih aktivnosti je bilo nemoguće prikupiti novac neophodan za ratnu proizvodnju. Banke se u ratu ponašaju ne samo kao finansijeri država nego i kao eksploatatori okupiranih oblasti i organizatori ratnog napora. Njemačka je, naprimjer, već u septembru 1914. imenovala generalnog komesara za banke u Belgiji, čiji je zadatak bio da vrši kontrolu tokova novca i rada banaka na području koje je bilo pod njemačkom okupacijom. Nešto kasnije dolazi do rivaliteta između njemačkih banaka zainteresovanih za poslovanje u Belgiji, prije svega *Deutsche Bank* i *Dresdner Bank*.¹ Banke iz Monarhije su slijedile taj primjer i na okupiranim područjima od strane Monarhije također organizuju eksploataciju prirodnih resursa i ulaze u platni promet. Naprimjer, u Srbiji vodeće banke iz Monarhije odmah po okupaciji organizuju eksploataciju prirodnih sirovina. *Bankverein*, pod čijim okriljem je poslovala i *Zemaljska banka*, je imala izraženu ulogu u eksploataciji srpske privrede. Tako je 1917. godine, u saradnji s drugim bankama, spomenuti zavod preuzeo Beogradsku šećeranu. *Creditanstalt* je učestvovao u eksploataciji borskog bakra u sarad-

¹ Kurt Gossweiler, *Grossbanken, Industriemonopole, Staat, Ökonomieund Politik des staats monopolistischen Kapitalismus in Deutschland 1914–1932*, Berlin, 1971, 91–94.

nji sa njemačkim bankama.² Rat se za sve banke na kontinentu javlja kao rizik, ali i kao prilika za veliku ekspanziju na nova tržišta, koja su do tada, spletom okolnosti, bila zatvorena i/ili ograničena. Glavni rizik za banke je bio da se nađu na gubitničkoj strani u ratu budući da je u tom slučaju naplata njihovih potraživanja mogla postati upitna, čime bi njihova finansijska likvidnost bila ugrožena. Prilika se nalazila u činjenici da je gore spomenuta potražnja za kapitalom omogućavala bankama izuzetne poslovne rezultate, a u isto vrijeme bi u slučaju pobjede u ratu njihova pozicija bila dodatno osnažena zbog gubitaka koji bi pretrpjele konkurentske banke te se i poslije rata mogla očekivati ekspanzija poslovanja.

Privilegovana Zemaljska banka je u Prvi svjetski rat ušla kao jedan od najvećih i najsnažnijih novčanih zavoda na području Zapadnog Balkana. Osnovana 1895. od strane *Wiener Bankvereina*, s vremenom je postala jedan od najznačajnijih novčanih zavoda na teritoriji Zapadnog Balkana. Ekspanzija poslovanja ove banke je bila naročito vidljiva u godinama nakon aneksije te je, osim u bankarskim poslovima, ostvarila značajno prisustvo u proizvodnji hrane i industriji. U isto vrijeme, iako joj je poslovanje bilo skućeno pretežno na područje Bosne i Hercegovine, ona ostvaruje kontakte sa vodećim bankama Zapadne i Srednje Evrope, a također razvija odnose i sa domaćim novčanim zavodima i kreditnim ustanovama. Vlasničke udjele u ovom novčanom zavodu su imale najjače banke u Monarhiji, a u njenim upravnim strukturama dominirale su ličnosti bečkog Ballplatza, Budimpešte, ali i krupni trgovci i veleposjednici iz Bosne i Hercegovine.

Do početka rata ova novčana institucija proširila je svoje poslovanje na teritoriju čitave Bosne i Hercegovine, pri čemu se razlikovala od ostalih banaka u Bosni i Hercegovini koje nisu imale razgranato poslovanje. Gotovo svi procesi u Bosni i Hercegovini imali su određene odnose sa bankarstvom, a takva situacija je nastavljena i u ratu. Budući da je teritorij Bosne i Hercegovine bio neposredno poprište vojnih dejstava prve godine rata, to se odrazilo i na ukupnu ekonomsku situaciju, što je nužno imalo i negativne posljedice za bankarski sektor.

Izbijanje rata u julu 1914. za *Zemaljsku banku* je bio početak novog razdoblja u kojem je počelo polahko da nestaje sve ono što je ovu banku činilo nezamjenjivom u privredi i socioekonomskom preobražaju Bosne i Hercegovine. Već na početku rata Bosnu i Hercegovinu, uslijed nestabilnosti i stanja haosa, pogađaju brojni problemi. U neredima koji su uslijedili nakon atentata srpski trgovci i bankari su doživjeli veliku štetu. O tome je direktor *Zemaljske banke* Nikola Berković u pismu od 7. jula 1914. obavijestio direktora *Bankvereina*

² Eduard März, *Austrian banking and financial policy. Credit anstalt at a turning point, 1913–1923*, New York, 1984, 229. i 236.

Felixa Kurandu u Beču navodeći poimenično imena trgovaca i poslovnih ljudi koji su pretrpjeli najveću štetu. Tačan iznos štete nije naveden, ali je navedeno da je 100 poduzetništva oštećeno i uništeno, a da su neki trgovci poput Maksima Prnjetovića pretrpjeli štetu od preko 100 hiljada kruna. Najveću štetu je pretrpio Gligorije Jeftanović, čiji je hotel Evropa bio demoliran, kao i njegova privatna imovina. Još je gore Jeftanovića bilo to što je banka čiji je on glavni dioničar bio – *Srpska narodna banka* – izgubila likvidnost uslijed činjenice da su svi ulozi iz nje naglo podignuti, što je onemogućilo poslovanje te banke. Zbog činjenice da je ostala bez uloga i vlastitog izvora novca, banka je bila prisiljena obratiti se drugim novčanim zavodima za pomoć. Berković je izričito naglasio da u neredima u Sarajevu *Zemaljska banka* nije pretrpjela nikakve štete te da problemi koje su pretrpjeli srpski trgovci neće ni u kom obliku ugroziti njezino poslovanje iako je za banku bila neugodna okolnost što je bratu jednog zavjerenika iz Tuzle, koji je pomogao atentatorima, dala kredit od 150.000 kruna.³

Početak rata je za upravu banke bio veliki izazov. Preko četvrtine njezinih uposlenika je bilo mobilisano, dio teritorije na kojem je aktivno djelovala bio je nesiguran i opustošen, a zbog mobilizacije i ratnog stanja kasnile su otplate kredita te su bankarski prihodi iz tih grana bankarskog posla opali.⁴ S obzirom na činjenicu da se Bosna i Hercegovina nalazila na frontu, uprava je sačinila plan za evakuaciju u 17 tačaka. Tačan datum nastanka ovog dokumenta je nepoznat, ali se na osnovu podataka koji se nalaze u njemu može zaključiti da je nastao pred kraj 1914. godine. On je predvidio držanje minimalnih novčanih rezervi u lokalnim kasama, dok bi se ostatak novca trebao predati na čuvanje u filijalu Austro-Ugarske banke gdje bi se od njega mogla dobijati određena provizija. Plan je također predvidio evakuaciju uposlenika banke tj. evakuaciju članova porodica koje nisu bile iz Bosne i Hercegovine. Kako bi taj proces bio olakšan, banka je finansijski, u zavisnosti od broja djece, pomogla evakuaciju porodica. Također, u saradnji sa vlastima poslovi filijala i ekspozitura djelomično su premješteni sa granice u sigurnija područja, dok je dokumentacija premještena u Beč. Tako su ekspoziture iz Bijeljine, Zvornika, Bosanskog Šamca i Dervente premještene za vrijeme trajanja ratnih dejstava u blizinu.⁵

³ ABiH, Fond PBZ BiH, Pismo Nikole Berkovića Felixa Kurandi, 7. juli 1914.

⁴ ABiH, Fond PBZ BiH, Devetnaesta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 7. Od 469 uposlenika koliko je banka imala u vrijeme izbijanja sukoba 124 je pozvano prilikom mobilizacije.

⁵ ABiH, Fond PBZ BiH, Evakuierungs-Instruktion für die Zweigstellen der Landesbank. Po ovom planu evakuacije, niti jedna lokalna kasa nije na stanju trebala da drži više od 10.000

Privredne aktivnosti u zemlji, kao i planirani projekti, upotpunosti su obustavljeni 1914. i do 1916. godine u zemlji je bilo malo inicijative za bilo kakve investicije. Kasnije, djelomičnom stabilizacijom stanja, uzrokovanom porazom srpske vojske i odbijanjem neprijatelja daleko od granica Bosne i Hercegovine, stekli su se uvjeti za obnovu privrednih aktivnosti iako one nisu bile ni izbliza tako ambiciozne niti konkretne kao prije rata. Po podacima iz augusta 1915. godine broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine iznosio je 91.236 lica. Tek se smirivanjem situacije 1916. godine omogućilo prognanim da se vrate u svoje domove.⁶ To je za poslove banke bio težak udarac jer su mnogi njezini dužnici postali nelikvidni. U isto vrijeme, teško je pogođen dio zemlje koji je proizvodio znatne količine šljive i žitarica, koje su bile važan proizvod u robnim poslovima banke, tako da je taj izvor prihoda znatno opao. Uz ovu poteškoću dotadašnje tržište, koje su određenim dijelom sačinjavale Francuska, Srbija i Sjedinjene Američke Države, je uslijed blokade bilo zatvoreno.⁷ Samim tim je potreba za kreditima kod banke doživjela značajan pad. Posebno je težak udarac doživio proces dobrovoljnog otkupa kmetova. Tokom 1915. godine otkupilo je svoja selišta svega 11 kmetovskih porodica za iznos 9.898 kruna, a 1916–1918. proces je u potpunosti obustavljen.⁸ Šta je to za poslovanje banke značilo, najbolje ilustruje podatak da je banka za otkup kmetova u periodu 1912–1914. izdvojila preko 9,5 miliona kruna.⁹ U ratnim uslovima ne samo da je posao sa kmetovima obustavljen nego je banka ostala bez novca koji je dala za otkup, a koji je njoj država postepeno trebala da vraća. Time je svim novčanim institucijama koje su učestvovala u procesu otkupa kmetova načinjena velika šteta. Za banku je bilo štetno i odgađanje željezničkog velikog plana koji je zbog ratnih dejstava također morao biti ostavljen za bolja vremena. Prije samog izbijanja rata uprava banke je pokušavala da svoju kćerku firmu BHBG (*BH BauAktien-Gesellschaft*, osnovan 1907) uključi u taj projekat te je izrazila interesovanje da se uključi u izgradnju dionica Bihać

kruna u gotovom novcu zbog mogućnosti pljačke. Banka je u zavisnosti od broja članova porodice davala od 250 do 400 kruna jednokratne pomoći za porodice koje su uslijed ratnih dejstava morale napustiti domove.

⁶ Ferdinand Hauptmann, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba Austrougarske vladavine (1878–1918)", Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, knjiga 2, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, ANU BiH, Sarajevo, 1987, 203.

⁷ ABiH, Fond PBZ BiH. Devetnaesta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 11.

⁸ Hamdija Kapidžić, "Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918)", Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. 19, Sarajevo, 1973, 93.

⁹ ABiH, Fond PBZ BiH, Kommentar zur Bilanz per 31/XII. 1914.

– Bosanski Novi, Banja Luka – Jajce i Doboj – Bosanski Šamac. Pogotovo je blizu bilo uključivanje BHBG-a u projekat Bihać – Novi jer je postojeća dionica na osnovu odluka zemaljske uprave bila podijeljena na šest lotova kako bi se domaćim poduzetnicima i manjim firmama olakšalo da učestvuju u radovima. Vrijednost cjelokupne dionice je procijenjena na 13 miliona kruna, a da bi se rizik za graditelje umanjio, predviđeno je paušalno plaćanje prije početka radova, kako izvođači ne bi izgubili likvidnost.¹⁰

Odgadanje tako značajnog projekta je, razumljivo, nanijelo veliku štetu interesima banke ne samo kao parcijalnog finansijera tog projekta nego i kao vlasnika BHBG-a, koji je trebao da učestvuje u izgradnji dijela tog željezničkog sistema. Smanjeno ulaganje tokom rata u građevinarstvo je stavilo veliki pritisak na BHBG, koji nije bio u stanju da održi predratni nivo poslovanja. Na sastanku uprave u aprilu 1918. konstatovano je da BHBG posluje negativno te da je njegova tekuća bilanca negativna. Poslovni rezultat za tu poslovnu godinu je bio deficit u iznosu od 60.000, a dotadašnje stanje je već iskazivalo prenesena dugovanja u iznosu od 237.000 kruna.¹¹ Ti podaci ukazuju na stajalište da je rat ugrozio sve udružne poslove banke jer je u izvještaju navedeno da je jedino firma drvne industrije *Butazzoni & Venturini* isplatila dividendu dioničarima.¹² Svi privredni pokazatelji su išli na štetu banke, koja je bila prisiljena da kreditima spašava svoje firme.

Izbijanje rata je pored spomenutih nepogodnosti ipak otvorilo i brojne mogućnosti za razvoj poslovanja banaka jer je njihova mogućnost kreditiranja bila od presudne važnosti za ratni napor svih zaraćenih snaga. Bez banaka koje su kreditirale industriju i državu rat nije mogao trajati dugo. Iz tog razloga sile Antante su bile u boljoj poziciji jer su imale jače bankarske sisteme, a i novčano tržište Sjeverne Amerike im je i dalje bilo otvoreno. Bankarski sistem Centralnih sila je bio znatno ograničeniji, pa su postojeći kapaciteti morali biti napregnuti do krajnjih granica kako bi se rat mogao finansirati. U takvoj situaciji, kao najznačajniji novčani zavod u zemlji Zemaljska banka je bila glavni prikupljač ratnih

¹⁰ ABiH, Fond PBZ BiH, An das Executiv Komitee der Privilegirten Landesbank für Bosnien und Hercegovina, Bahnbau betreffend (29. januar 1914) – necjelovit dokument koji razmatra mogućnosti za učestvovanje banke i domaćih firmi u izgradnji pruga.

¹¹ ABiH, PBZ BiH, Bericht zur Direktionssitzung vom 18. April 1918. Inače, od svog osnivanja 1907. godine do početka rata ovo preduzeće je uvijek bilo profitabilno i predstavljalo je jedan od najboljih poslovnih poduhvata banke. Kao ilustracija koliko je BHBG bio važna firma može poslužiti činjenica da je plata direktora ovog preduzeća bila jednaka plati generalnog direktora banke. Inače, direktor BHBG-a od osnivanja je bio poznati arhitekt Josip Vančaš.

¹² Isto.

zajmova u Bosni i Hercegovini. Preko jedne polovine ratnih zajmova u Bosni i Hercegovini bilo je uplaćeno preko Zemaljske banke, čime je ona postala jedan od značajnijih činilaca ratnog napora Monarhije. U sklopu prikupljanja prvog ratnog zajma tokom 1914. *Austrijska poštanska štedionica* i ugarsko ministarstvo finansija su odredili da *Privilegovana zemaljska banka* bude centralno mjesto za prikupljanje novca.¹³

Za potrebe prvog ratnog zajma u Bosni i Hercegovini je sakupljeno 20 miliona kruna, od čega je *Zemaljska banka* prikupila više od pola tog iznosa. Tokom 1915. godine objavljena su dva ratna zajma za koje je banka prikupila preko 25 miliona kruna, u šta spada i njezin vlastiti upis u iznosu od 7,5 miliona kruna. Naredne godine prikupljeno je preko 30 miliona kruna, a banka je i sama učestvovala sa iznosom od oko 5 miliona kruna. Zaključno sa 1917. godinom banka je prikupila 108 miliona kruna, a vlastiti doprinos je iznosio oko 17,5 miliona kruna. Tokom Prvog svjetskog rata *Privilegovana zemaljska banka* je u osam ratnih zajmova skupila preko 124 miliona kruna, od kojih je na austrijski dio Monarhije otpadalo 75,2 miliona, a na ugarski 49,25 miliona kruna.¹⁴ U četverogodišnjem periodu skoro 70.000 građana je svojim prilozima učestvovalo u prikupljanju ratnih zajmova.¹⁵ Znatna koncentracija novca za ratne potrebe je bila omogućena dvama faktorima; prvi je bio taj da je većina stanovništva svoje štedne uloge pretvorila u ratne zajmove budući da su kamate za zajmove bile u rasponu 4,5–5,5%, dok su za štednju bile do 4%, tako da je bilo isplativije novac posuditi državi nego ga ostaviti u banci. Druga činjenica je ratna inflacija koja je dovela do izobilja novca. Tačni podaci za Bosnu i Hercegovinu nisu dostupni, ali zbirni podaci za Monarhiju govore da je 31. jula 1914. u opticaju bilo oko 3,43 milijarde kruna, dok je 26. oktobra 1918. u opticaju bilo 33,53 milijarde kruna.¹⁶ Obilje novca nije doprinijelo blagostanju već, naprotiv, ogromnom inflacijom standard značajnog broja građana je doživio težak udar. Veliko učešće građana u finansiranju ratnih zajmova govori da je tokom čitavog rata bilo prisutno povjerenje javnosti u bankarsko-finansijski sistem Monarhije. Nije došlo do masovnog povlačenja

¹³ ABiH, Fond PBZ BiH, Devetnaesta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 8.

¹⁴ ABiH, Fond PBZ BiH, Bilanz-Konto per 30. Juni 1918. Podaci za godine 1914–1917. su prikupljeni iz izvještaja podnesenih na redovnim Generalnim skupštinama 1915–1918.

¹⁵ ABiH, Fond PBZ BiH, Zwei und zwanzigste ordentliche Generalversammlung der Privilegirten Landesbank für Bosnien und Herzegovina, (1918), 8.

¹⁶ E. März, *Austrian banking and financial policy*, 202. März tvrdi da ukupna inflacija u Monarhiji nije dostupna jer nije postojao jedinstven indeks cijena, ali izričito tvrdi da je inflacija u zemlji bila znatno viša nego u većini drugih zaraćenih zemalja, 208.

sredstava iz banaka niti je bila prisutna panika na finansijskom tržištu, što na neki način govori da je djelatnost banaka do rata bila kvalitetna, a da se takva praksa nastavila i tokom ratnih dejstava.

Karakteristika austrougarske privrede i unutrašnjih odnosa u Monarhiji bila je da je rat još više zaoštrio odnose između dvije polovice Monarhije. Najveći problem se ispoljio u tome što su, sa jedne strane, Mađari odbili da snabdijevaju Cislajtaniju žitom, dok su, s druge strane, austrijske banke nerado ulazile u finansijske operacije u Translajtaniji. Austrijski političar i ekonomista Gustav Stolper je 1920. godine prilikom pokušaja mađarske vlade da sklopi trgovački ugovor sa Austrijom, koji je uključivao i žitarice, rekao: “Bespotrebno je tražiti odgovor gdje su ti viškovi (žita) bili četiri godine rata, kada je ugarska politika prehrane doprinijela raspadu Centralnih sila više nego britanska blokada.”¹⁷ Ogromni dugovi koji su se za vrijeme rata gomilali punom težinom su se obušili na sve zemlje učesnice rata tek nekoliko godina poslije, što je rezultiralo velikom krizom početkom 20-tih godina.

Pored prikupljanja ratnih zajmova banka je imala značajnu ulogu u prikupljanju i distribuiranju žita i ostalih životnih namirnica za stanovništvo. Akcija je provedena na inicijativu Zemaljske vlade koja je bila uvjerena da zbog svog iskustva u robnom poslovanju *Zemaljska banka* može adekvatno odgovoriti tom zadatku. Taj poduhvat se odvijao u konzorciju sa drugim bankama kroz Centralu za ratni promet žita, koja je djelovala pri Zemaljskoj vladi, a najprije je zadaća tog konzorcija bila da snabdijeva Sarajevo i ostatak zemlje najvažnijom robom široke potrošnje, kao i da organizuje aprovizaciju životnih dobara na teritoriji zemlje. Nakon što je taj zadatak uspješno obavljen, poslovnica je ukinuta te je konzorciju banaka data zadaća da obezbijedi, čuva i samelje ratno žito za potrebe stanovništva.¹⁸

Prisustvo velikog broja vojnika iz Monarhije je značilo i povećanje kapitala u opticaju, što su neki poslovni krugovi vješto koristili kako bi prodajom vojnih potrepština došli do bogatstva. Prisustvo vojske na teritoriji Bosne i Hercegovine je dalo novi poticaj trošenju novca, što je banci donijelo značajnu dobit, ako se ima u vidu da je držala duhanski monopol te je imala direktnu korist od prisustva vojnika. Tokom 1914. banka je na teritoriji Bosne i Hercegovine otvorila sedam novih trafika za prodaju duhanskih proizvoda. Unatoč ratnim uslovima, poslovna bilanca je ostala pozitivna tokom čitavog rata. Prve godine isplaćeno

¹⁷ Isto, 165.

¹⁸ ABiH, Fond PBZ BiH, Devetnaesta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 8.

je 1.260.000 kruna dividende dioničarima. I naredne godine banka je proširila svoje prisustvo otvaranjem ispostava u Konjicu i Visokom, a isplaćena je dividenda u iznosu kao i prethodne godine. Za 1916. banka je dioničarima isplatila dividendu u iznosu od 1.400.000 kruna, koliko je isplaćeno i naredne godine. Posljednje godine svoje djelatnosti u okviru Habsburške monarhije banka je dioničarima isplatila dva miliona kruna.¹⁹ Redovna isplata dividende u ratnim uslovima je dokaz stabilnom poslovanju banke.

Posebno je značajno pitanje kreditnog poslovanja banaka u tom periodu. Hipotekarni krediti, koji su bili najznačajniji u domenu poslovanja sa stanovništvom, zbog ratnog stanja doživljavaju znatan pad. U samo godinu dana od početka rata vrijednost novih hipotekarnih kredita je opala za 90 %, što je posljedica dvije stvari. Prije svega, tu je spomenuti faktor ratnog stanja-pesimizma, a drugi je faktor valutnog karaktera. Naime, tokom rata kurs austrougarske krune se toliko srozao da je ona na kraju rata postala jedna od najbezzvrednijih evropskih valuta. Takvo stanje je pogodovalo dužnicima koji su se na taj način lahko mogli riješiti nominalnog iznosa duga za vrijednost koja je objektivno bila znatno manja od vrijednosti kredita, što je bankama stvaralo značajne gubitke. Zbog toga banke nerado daju nove hipotekarne i komunalne kredite. Ako se pogleda bilansa hipotekarnih kredita za ratni period, vidi se da je iznos ukupnog zaduženja u stalnom padu. Ukupna dugovanja prema banci su 1. januara 1914. iznosila preko 30 miliona kruna, da bi se taj iznos, što kroz redovne, što kroz vanredne otplate, smanjio na 23,5 miliona kruna 1. januara 1918. Značajno je napomenuti to da je pogotovo aktivna bila otplata dugova tokom 1917. godine, kada su dužnici iskoristili ogromnu inflaciju kako bi se riješili dugova.²⁰

Prvi svjetski rat je bio važan za razvoj *Privilegovane zemaljske banke* zbog činjenice da se ona pod utjecajem ratne krize pokušava proširiti na nova područja kako bi došla do novih izvora primanja. Upravo u tom periodu ona otvara svoje filijale u regionu, što je značilo da prvi put napušta teritoriju Bosne i Hercegovine, gdje je isključivo vodila svoje bankarske operacije do tada. Na početku rata banka je uz učešće ostalih dioničara bila među osnivačima društva za preradu i izvoz duhanskih prerađevina u Berlinu. Svrha tog preduzeća je bila da duhan i njegove prerađevine izvozi na teritoriju Njemačke. Plan za pokretanje tog poslovnog poduhvata je postojao još ranije, ali je svoju realizaciju doživio u ratnim

¹⁹ ABiH, Fond PBZ BiH, Podaci na osnovu podjele dobiti iznesenih na redovnim godišnjim skupštinama 1915, 1916, 1917. i 1922.

²⁰ ABiH, Fond PBZ BiH, Devetnaesta i dvadeset druga redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 10; (1918), 11.

godinama.²¹ Pokretanje posla je u izvjesnom smislu predstavljalo nadogradnju dotadašnjeg duhanskog monopola jer je banka svoju dominaciju u veleprodaji duhana u Bosni i Hercegovini pokušala iskoristiti da prodre i na druga tržišta.

Nakon pada Srbije, *Zemaljska banka* ulazi u konzorcij čiji je zadatak bio da rukovodi trgovinom šljive u Srbiji. Šljiva do koje se dolazilo u Srbiji trošena je uglavnom za potrebe vojske, dok se bosanska šljiva izvozila u inostranstvo, uglavnom u Njemačku koja je bila glavni kupac.²² Iz primjera duhana i šljive vidljiva je tendencija promjena orijentacije izvoza tih proizvoda, u predratnom periodu znatno veći izvozni udio je ostvarivan na tržištu Monarhije, dok je manji dio izvožen u druge zemlje. Promjena okolnosti, ali i činjenica da je Njemačka u rat ušla mnogo organizovanija od Austro-Ugarske, doprinijela je tome da je njemačko tržište bilo mnogo stabilnije. U Monarhiji je sistem regulisanja cijena počeo efikasnije funkcionisati tek u drugoj polovini 1917. godine, što je između ostalog doprinijelo ogromnoj inflaciji i ekonomskom propadanju stanovništva.²³ Vidljivo je u ovom slučaju da je rat stvorio poremećaje u dotadašnjim privrednim okolnostima, što je prisililo banku ali i mnoga druga preduzeća da promijeni svoju poslovnu politiku.

Pred sami kraj rata, u maju 1918. godine, *Zemaljska banka* je pokušala da se proširi na teritoriju Dalmacije, tačnije u Split, gdje je pokušala da preuzme *Prvu dalmatinsku pučku banku*, a iskazivala je i interes za industriju cementa *Gillardi & Betizza* s obzirom na to da se očekivala velika potražnja zbog potreba obnove poslije rata čiji kraj se nazirao. Posrednik u tim nastojanjima je bio splitski advokat Ivan Bulić preko kojega je banka pokušavala da dođe do informacija o mogućnosti kupovine tih preduzeća. Generalni direktor banke Nikola Berković je Buliću ponudio da vodi poslove banke u Splitu, kao i da bude njezin pravni zastupnik. Bulićev odgovor je otkrio da su se domaći poslovni ljudi već spremali za raspad Monarhije, koji je bio sve izvjesniji, jer je prenio da u “trenutku kada se o budućnosti naših zemalja koješta pronosi” ne bi htio da ima nešto sa bankom “koja nije načisto sa narodom”, što je prevodu značilo da se bojava da bi ga suradnja sa bankom kompromitovala nakon rata u promijenjenim okolnostima, što je, nema sumnje, bilo dalekovidno promišljanje. Bulić je ipak savjetovao Berkoviću da uđe u posao sa cementom, jer je vlasnik fabrike umro, a porodica je ostala u dugovima tako da se firma mogla dobiti za povoljniju cijenu od oko 300.000 kru-

²¹ ABiH, Fond PBZ BiH, Devetnaesta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1915), 7.

²² ABiH, Fond PBZ BiH, Dvadeseta redovna Generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1916), 11.

²³ E. März, *Austrian banking and financial policy*, 208.

na. U svom pismu namjere Bulić je predložio kupovinu cementne industrije jer se fabrika nalazila blizu mora, preko kojeg se mogao vršiti najjeftiniji prevoz za tu robu. Također je naglasio to da bi banka vrlo lahko mogla da uđe u posao oko eksploatacije dalmatinskog bijelog kamena i mramora, što bi otvorilo vrata stupanju u zajednički posao sa pojedinim klesarskim zadrugama u Dalmaciji.²⁴ Od tih poslova nije ništa konkretizovano, ali oni ipak demonstriraju odlučan pokušaj banke da proširi svoje poslovanje van granica Bosne i Hercegovine, jer je to bio jedini način da se nastavi rast banke. Poslovanje banke 1895–1914. je pokazalo da je ona doživjela vrhunac rezultata 1912, te se zbog sve oštrije konkurencije, ali i činjenice da je njezino poslovanje na teritorije zemlje došlo do granice kapaciteta, ispostavilo da je širenje prema vani jedina mogućnost jačanja zavoda. Zbog toga te poteze treba vidjeti kao nastavak cilja koji je zadat prije rata, a koji je u izlasku iz okvira Bosne i Hercegovine vidio nastavak ekspanzije. Ratne okolnosti su ta nastojanja olakšale jer je regulacija poslovanja bila umanjena, a državna vlast je preko banaka crpila korist iz okupiranih teritorija.

Najznačajniji poslovni potez na teritoriji Bosne i Hercegovine je bio ulazak u vlasničku strukturu firme *Una*, koja se bavila eksploatacijom uglja. U taj posao je banka ušla u partnerstvu s *Ugarskom općom kreditnom bankom*. Sjedište novoosnovanog preduzeća je bilo u Zagrebu, a kao što i samo ime kaže, cilj firme je bio da pristupi eksploataciji uglja u regiji Bosanske krajine. Od ukupnog kapitala firme, koji je iznosio 2,8 miliona kruna, banka je posjedovala 9% vlasničkog udjela tj. 250.000 kruna. Ovo je bilo jedino ulaganje banke u rudarstvo od njezinog osnivanja. Međutim, kako je firma još bila u fazi formiranja, nikakve konkretne dobiti od nje nije bilo.²⁵

Zahvaljujući solidnom poslovanju ratnih godina, ali i velikoj inflaciji, na vanrednoj skupštini održanoj u februaru 1918. godine banka je povećala svoj akcijski kapital sa 14 na 20 miliona kruna.²⁶ Uzimajući u obzir ratnu inflaciju i pad vrijednosti krune, to povećanje nije moglo nadoknaditi gubitke koje je akcionarski kapital doživio u ratnom periodu, tako da je krajem rata banka imala znatno manju finansijsku snagu nego prije izbijanja ratnih dejtava.²⁷ Također, povećanje

²⁴ ABiH, Fond PBZ BiH, Pismo Ivana Bulića Nikoli Berkoviću 24. 4. 1918. Berkovićev odgovor Buliću 4. maja 1918. i pismo Bulića Berkoviću 13. maja 1918.

²⁵ ABiH, PBZ BiH, Bericht zur Direktions Sitzung vom 18. April 1918.

²⁶ ABiH, Fond PBZ BiH, Izvještaj sa vanredne skupštine Privilegovane zemaljske banke održane 9. februara 1918.

²⁷ Kao što je napomenuto, ukupna inflacija za Monarhiju je teško ustanovljiva, ali prema Märzu, ona je iznosila preko 400%.

nije uslijedilo zbog izvrsnih rezultata, nego je slijedilo tendenciju koja se dešavala svugdje u svijetu; obilje novca na tržištu, poslovni ljudi i građani ulagali su u špekulacije i novčane zavode kako bi što prije došli do oplodnje kapitala. Sve značajnije banke u Monarhiji u ratnom periodu povećavaju svoj dionički kapital pa je bilo logično da se ta pojava prenese i na Bosnu i Hercegovinu. Povećanje kapitala je pored neželjenog ratnog faktora imalo i dozu pripreme za mirnodopsko vrijeme jer se vjerovalo da će za normalizaciju životnih prilika i obnovu zemlje biti potrebno obilje novca, te se nastojalo pripremiti za to vrijeme koje se 1918. već činilo na obzoru.

Unatoč tome što je njeno poslovanje bilo relativno uspješno tokom rata ili, bolje rečeno, činjenici da je uspjela da prilagodi svoje poslovanje ratnim uslovima u mjeri u kojoj je to bilo moguće, posljedice rata za *Privilegovanu zemaljsku banku* su bile katastrofalne. Ne postoje kompletni podaci koji bi ukazali na razmjere štete koje je banka pretrpjela, ali na osnovu djelomičnih podataka mogu se uvidjeti razmjere ratne štete. Po procjeni do koje se došlo analizom izvještaja sa generalnih skupština, oko 20% kadrovskih kapaciteta zavoda je bilo uništeno. Mnogi regrutovani činovnici banke se nikad nisu vratili iz borbe. Potvrđena je smrt 11 službenika, ranjenih je bilo skoro tri puta više, a zarobljeno je osmero. Ovo su samo podaci za prve tri ratne godine dok za posljednje dvije godine podaci u izvještajima nisu navedeni. U ratu su umrli i neki od ljudi koji su dugo vodili poslovanje, poput Felixa Kurande, čija je smrt bila težak gubitak.²⁸ Još teže posljedice su banku snašle promjenom političkog sistema u zemlji. Već prvih mjeseci nakon završetka ratnih operacija pokrenuta je akcija sa ciljem preuzimanja ove institucije i smanjenja austro-mađarskog utjecaja u njoj. Opravdanje za takve akcije se tražilo u činjenici da se nalazila u vlasništvu neprijateljskih sila. Na osnovu naredbe Zemaljske vlade 10. maja 1919. *Zemaljska banka* je stavljena pod sekvistar u skladu sa zakonom o postupanju sa imovinom podanika neprijateljskih država.²⁹ Iako je 1921. nastavila normalan rad, ona je izgubila privilegije koje je do tada imala te postepeno gubi svoj privredni značaj. Na samom kraju rata u konkurenciji od 11 banaka na teritoriji Kraljevine SHS *Privilegovana zemaljska banka* je bila na petom mjestu po količini akcionarskog kapitala i rezervnih fondova. Pet godina poslije ona je bila na posljednjem

²⁸ ABiH, Fond PBZ BiH, ABiH, Fond PBZ BiH, Podaci na osnovu podjele dobiti iznesenih na redovnim godišnjim skupštinama 1915, 1916, 1917. i 1918.

²⁹ ABiH, Fond PBZ BiH, Dvadeset i treća redovna generalna skupština Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, (1922), 12.

mjestu u konkurenciji istih banaka.³⁰ Takva sudbina jasno ilustruje kraj jedne epohe u privrednom životu Bosne i Hercegovine. Najpogubnija posljedica rata je bila ta što su poslovi koji su bili najunosniji za banku, poslovi sa zemaljskom upravom, nestali. Ona više nije bila centralna finansijska institucija, nego obična komercijalna banka koja je morala voditi oštru borbu sa konkurencijom da ostvari povoljan rezultat u zemlji, koja je po svom privrednom razvoju daleko zaostajala za nestalom Habsburškom monarhijom.

Rezime

Početak svjetskog rata 1914. zaustavio je prirodnu i vrlo, do tada, uspješnu ekspanziju najznačajnije bosanskohercegovačke banke. Vanredna situacija, zaustavljanje krupnih infrastrukturnih projekata te sveukupno usporavanje privrede i njezino podređivanje ratnim potrebama nanijeli su težak udarac razvoju ovog novčanog zavoda. Pa ipak, uprava banke je uspjela u nekoliko slučajeva da se prilagodi novonastalim okolnostima i da u jednu ruku prilagodi poslovanje banke novim okolnostima, a u drugu da se počne pripremati za poslijeratni period, za koji se smatralo da će donijeti brojne prilike za dalji razvoj. Međutim, ishod rata je bio takav da je poslovanje banke u formatu, kakav je bio do tada postao nemoguć te je ona kao direktnu posljedicu rata osjetila gubitak svog dotadašnjeg mjesta u privrednom i društvenom životu Bosne i Hercegovine.

³⁰ Ljubomir S. Kosier, Vasa Ristić, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Bankarstvo, Zagreb, 1924, 58.

Privileged Land Bank of Bosnia and Herzegovina (1914-1918)

Summary

The beginning of the First World War saw an end to, thus far, successful expansion of the most significant Bosnian bank. Wartime situation, halt of infrastructural projects and in-general slow of economy inflicted a serious blow to the development of this money institution. However, in this paper it is shown that the direction of the bank somehow managed to adapt to new circumstances, and that it also started to prepare the bank for post-war period for which it believed will bring numerous opportunities for further development. The outcome of the war was such, however, that business of the bank unable to continue in format in which it existed prior to the war, and consecutively the bank lost its place in economic and social life of Bosnia and Herzegovina.

(Translated by author)